
ԼՈՒՍԱՆԿԱՐԸ ՈՐՊԵՍ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐ

ԱՆՈՒՇ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Լուսանկարչությունը 19-րդ դարի մեծագույն նվաճումներից է: Այն եղել և մնում է տեղեկատվության կարևորագույն միջոցներից մեկը, որն ընդունակ է առավել ճիշտ և լիարժեքորեն լուսաբանել տարբեր ժողովուրդների կյանքը, ստույգ տեղեկություն հաղորդել տարբեր կարևոր դեպքերի և իրադարձությունների վերաբերյալ, որոնց ուսումնասիրությունները, կարելի է ասել, հանդիսանում են հետագա աշխատանքների հիմքը:

Լուսանկարահանման ամբողջ ընթացքի և ձևերի գաղտնիքը հայտնի է եղել հույն մտածող Արիստոտելին, դեռևս Քրիստոսի ծննդից առաջ 4-րդ դարում: Դրանից ծնունդ առավ նաև ակնոցների գյուտը¹:

Լուսանկարչական փաստաթղթերը ոչ միայն չեն հնանում, այլ հակառակը, ձեռք են բերում նոր արժեքներ՝ յուրահատուկ պատմական ապացույց, քանզի տարիներ անց կրկնել դրանք՝ անհնար է²:

Լուսանկարչությունը մոտ 150-170 տարվա պատմություն ունի: Լուսանկարչական ապարատի նախատիպը ստեղծել է ֆրանսիացի գյուտարար Ն. Նիսպար 1826 թվականին: Հետագայում լուսանկարչությունը զարգացավ անգլիացի գյուտարար Վ.Ն. Տալբոտի մեթոդով, ով բացահայտեց նեգատիվ-պոզիտիվային գործընթացը դեռևս 1835 թ.: Իր ի հայտ գալուց անմիջապես հետո լուսանկարչությունը ստացավ լայն կիրառություն մարդկության կյանքի բոլոր ոլորտներում՝ քաղաքականություն, գիտություն, մշակույթ, արվեստ և այլն³:

Լուսանկարչությունը հաղորդակցական գործընթաց ներառվեց 1850 թ., երբ ֆրանսիացի լուսանկարիչ Ա. Դիզդերին ստվարաթղթի կտորի վրա սոսնձեց իր լուսանկարը և սկսեց այն օգտագործել որպես այցեքարտ: Դա

¹ **Ларьков Н. С.** Документоведение, часть 1, АСТ, 2006, стр. 37-41.

² **Басилов В. Н.** Наука о народах и фотография // Советская этнография, 2, март-апрель, Москва, "Наука", 1981, стр. 161-164.

³ **Ларьков Н. С.** Документоведение, часть 1, стр. 37-41.

խթան հանդիսացավ հասարակության մեջ շրջանառվող և անձը հաստատող տարատեսակ փաստաթղթերի առաջացման, ինչպես նաև՝ ընտանեկան լուսանկարչական պլոմների համար, որոնք իրենց մեջ ամփոփում էին սերունդների պատմական հիշողությունը: Հետագայում լուսանկարները սկսեցին բազմացվել և լայնորեն տարածվել⁴: Այդ ժամանակներից սկսած լուսանկարչական ապարատներն անընդհատ կատարելագործվում ու մասնագիտացվում են: Լուսանկարը պատկերը լուսազգայուն նյութի վրա պահելու և պահպանելու եղանակ է, որպես այդպիսին հանդես են գալիս ֆոտոժապավենը և ֆոտոմատրիցաները⁵:

Իրականում լուսանկարի իսկական գյուտարարը ֆրանսիացի Դագերն էր, որը 1899 թվականին հասանելի դարձրեց լուսանկարահանման գաղտնիքները: Ներկայումս գիտության և տեխնիկայի համար լուսանկարչության մեջ ոչ մի անհնար բան չկա: Մեկ ու կես դար մարդկությունը տվեց անցյալն ու ներկան տեսնելու, ոչ թե լսելու հնարավորություն: Ի՞նչը կարող է ավելի հավաստի լինել, քան լուսանկարում փաստագրվածը: Իրական մշակույթի առաջին ասպարեզը, որտեղ լուսանկարչությունը գրավել է իր ուրույն տեղը պատմաբանները համարում են դիմանկարի լուսանկարումը:

Մեր կյանքում լուսանկարչական ապարատի օգնությամբ ստացվող լուսանկարները վաղուց են դարձել սովորական ու անհրաժեշտ: Նրանք օգնում են դրոշմելու որևէ իրադարձություն կամ երևույթ, հիշելու անցյալը⁶:

Լուսանկարչությունը դեռ նոր էր դարձել ժամանակակից քաղաքակրթության բնորոշ գծերից մեկը, երբ շատ հետաքրքիր բան տեղի ունեցավ. տարերայնորեն առաջացավ մշակութային փոխադարձ կապ արվեստի այս նոր տեսակի և մարդկանց փոխհարաբերությունների միջև⁷: 19-րդ դարում լուսանկարչական փաստաթղթավորման անսահման հնարավորությունը ցանկա-

⁴ **Սուքիասյան Գ. Ա., Բաղդասարյան Ս. Ս.**, Փաստաթղթագիտություն և փաստաթղթային-տեղեկատվական աղբյուրներ: Ուս. ձեռնարկ, Երևան, «Լուսաբաց», 2009, էջ 148-149:

⁵ **Чубуцов К.В.** Очерки по истории фототрафуса / Вспын. см. В.И. Шеберстова. - М., "Искусство", 2003, стр. 255.

⁶ Интернет саум <http://revolution./culture/00036065.html>

⁷ <http://astro.temple.edu/~ruby/ruby/cultanthro.html>

ցած ոլորտում և այն հնարավոր օգուտները, որ այն կարող էր բերել ուսումնասիրության բոլոր ոլորտներում, լիովին գնահատվում էին⁸:

Լուսանկարչական փաստաթղթերը համարվում են կարևորագույն պատմական աղբյուրներ: Լուսանկարներն իրենց ուրույն տեղն են զբաղեցնում այնպիսի փաստաթղթերում, ինչպիսիք են անձը հաստատող անձնագրերը, ուսանողական տոմսերը, վարորդական վկայականները և այլն: Ֆոտոփաստաթղթերը այդպիսի կարևոր նշանակություն ձեռք բերեցին, առաջին հերթին նրա համար, որ կրում են հսկայական տեղեկատվական ծավալներ, կարող են միաժամանակ ֆիքսել բազմաթիվ օբյեկտներ: Դա անչափ կարևոր է, եթե հաշվի առնենք, որ մարդը տեղեկատվության մոտ 80 տոկոսը ստանում է աչքերի միջոցով: Փաստաթղթերի այսպիսի արժևորումը բացահայտվում է նրանով, որ նրանք ի հայտ են գալիս իրադարձությունների տեղում և ճիշտ պահին: Վերջապես, ֆոտոփաստաթղթերը ոչ միայն իրական գործողությունների մասին տեղեկատվության կրողներ են, այլև մարդկանց պատճառում են գեղագիտական հաճույք⁹:

Ռեալիստական դպրոցի գրողներն իրենց գրառումներն իրականացնում էին լուսանկարչական ապարատով (ասում են, որ Մայակովսկին ինքն էր խորհուրդ տալիս իր կրտսեր գրչակիցներին «գնել լուսանկարչական սարք և սովորել այն օգտագործել»): Արվեստաբանները, թեև ցանկանում էին գունավոր լուսանկարչություն (այդ ժամանակ լուսանկարը սև-սպիտակ էր), հանրային ավանդույթներով զբաղվող ուսանողները մինչ կինեմատոգրաֆիայի հայտնագործմանը սպասելը, արդեն հավաքում էին «հաստատուն» ազգագրական և բանահյուսական փաստաթղթեր (նյութ): Բայց տարբեր լուսանկարչական գործընթացների մեջ ճարտարապետությունը ամենագերադասն էր, երբ գործը հասնում էր տեխնիկական միջոցների իրականացմանը և պրոֆեսիոնալ լուծումներին: Հուշարձաններ, շենքերի ճակատամասեր, պարսպապատեր, եկեղեցական համալիրներ. այս ամենը կարելի էր վերարտադրել բաց օդում, թեև աշխատելու ժամանակը երկար չէր, քանի որ լուսանկարիչը պետք է համբե-

⁸ <http://astro.temple.edu/~ruby/wava/worth/sintro.html>

⁹ **Ларьков Н. С.** Документоведение, Часть 1, стр. 37-41.

րատար սպասեր արևի լույսի ամենաբարենպաստ պահին, քանի որ բացի վավերագրի նկատմամբ ցուցաբերած հետաքրքրությունից, լուսանկարիչը շահագրգռված էր նաև ստանալ պրոֆեսիոնալ, տպավորիչ լուսանկար: Հենց սա էլ տեղի ունեցավ այն ընտրության արդյունքում, որն այդ ժամանակ կատարվեց ճանապարհորդների, արկածախնդիրների, ավանգարդիստների և չկայացած նկարիչների շրջանում: Այսպիսով՝ տեսաֆիքսման գործընթացն առաջ է եկել ուսումնասիրության նպատակով, որն էլ առաջին հերթին ճարտարապետական կառույցների, շինությունների ֆիքսման և ուսումնասիրության նպատակ էր հետապնդում¹⁰:

Չնայած այն հանգամանքին, որ ընդհանուր բնորոշմամբ տեսողական (վիզուալ) մարդաբանության արտահայտությունը անբացատրելի է, բայց նշենք, որ դա գիտություն է, որն ուսումնասիրում է մարդուն, իսկ ուսումնասիրության մեթոդ է հանդիսանում նկարահանման սարքը: Այն լայն զարգացում է ստացել արևմուտքում և նոր ձևավորում է ստանում մեր երկրում: Արևմուտքում վիզուալ մարդաբանությունը հանդիսանում է մշակութային մարդաբանության մի մասը: Հենց մշակութային մարդաբանության գիտելիքների մեջ է մտնում մարդու կենսագործունեության ուսումնասիրությունը¹¹: Եվ տեսաձայնային դիտարկումները առավել քան հստակ պատկերացում են տալիս մարդու գործունեության կենցաղային պայմանների, նրա զարգացման տարբեր փուլերի մանրամասների մասին: Այսօր վիզուալ մարդաբանությունը չպետք է միայն դիտարկել որպես նկարահանման, լուսանկարման կամ ձայնագրման միջոց: Այն առավել խորը արմատներ ունի և ի տարբերություն ուսումնասիրման այլ ձևերի, իր մեջ պարունակում է ժեստերի, սիմվոլների, արտահայտչաձևերի մի ամբողջ համալիր, որում, իհարկե, թաքնված է ամբողջ մշակութային պատմությունը¹²:

Լուսանկարների ակադեմիական ուսումնասիրությունը եղել է արվեստի պատմության մասնագետների ուշադրության կենտրոնում: Նախկինում լուսա-

¹⁰ Առավել մանրամասն տես <http://visant.etnos.ru/>:

¹¹ **Ruby J.** The teaching of visual anthropology//The teaching of visual anthropology. Department of Anthropology Temple University, Philadelphia, Paulo Chiozzi, editor. Firenze: Editrice Il Sedicensimo. 1989, pp. 104-111.

¹² **Пальчевский Б.В.** Фотография: Курс для начинающих, Мн.: Польша, 2000, р. 254.

նկարը հանդես էր գալիս օբյեկտ, որն իր մեջ պարունակում էր պատմություն, մշակույթ, միևնույն ժամանակ, լուսանկարի գործող անձինք էլ հենց հանդիսանում էին այդ լուսանկարի ստեղծողներ¹³:

Ազգագրական լուսանկարը պրակտիկա է առանց որևէ մեթոդի և տեսության: 1890-ականներից սկսած, երբ դաշտային լուսանկարը դարձավ առավել հասանելի, մի շարք դաշտային ուսումնասիրողներ սկսեցին լուսանկարել այն մարդկանց, որոնց ուսումնասիրում էին: Մի շարք ուսումնասիրողներ էլ կիրառում էին լուսանկարը հարցումի պատասխանները գտնելու համար: Լուսանկարի առաջին գործառույթը հանդիսանում էր հետևյալը. Ուսումնասիրողի մոտ վերականգնել այն իրավիճակը, երբ ԴԱՆ-ի գրառումն էր կատարվում: Այսինքն, կարելի է պնդել, որ առաջին ազգագրական լուսանկարները հանդես են եկել որպես հուշիչ միջոց¹⁴:

Մի շարք լուսանկարներ էլ հանդես են գալիս որպես ցուցիչներ՝ կատարված դաշտային նյութերի զեկուցման ժամանակ: Երբ ԴԱՆ-ի գրառումը ավարտվում էր, տվյալ լուսանկարները գրառած նյութերի հետ մեկտեղ կամ հանձնվում են թանգարան, կամ էլ պահվում են գրառող ազգագրագետի անձնական արխիվում և հիմնականում մոռացության տրվում:

Ներկայացնելով լուսանկարչության առաջացման և զարգացման հիմնական ուղին, ինչպես նաև անդրադառնալով լուսանկարչության կարևոր դերին ուսումնասիրության տարբեր ոլորտներում, անդրադառնանք թանգարանային ֆոնդերում պահպանվող լուսանկարների հավաքածուներին: Ընդհանրապես նշենք, որ լուսանկարը թանգարանում հանդիսանում է փաստաթղթի մի տեսակ, որը տեղեկատվությունը ոչ թե գրային նշանների տեսքով է փոխանցում, այլ պատկերների միջոցով: Այն կարող է թանգարանում ներկայացված լինել թե՛ որպես յուրահատուկ ցուցանմուշ, թե՛ որպես իր մեջ կարևոր տեղեկություն պարունակող փաստաթուղթ¹⁵: Առաջին դեպքում առանձնահատուկ է այն, որ լուսանկարը չի տարբերվում այլ ցուցանմուշներից, քանի

¹³ Pink S. The Future of Visual Anthropology: Engaging the Senses. L., 2006, pp. 327-343.

¹⁴ Ruby Jay. Visual Anthropology. In *Encyclopedia of Cultural Anthropology*, David Levinson and Melvin Ember, editors. New York: Henry Holt and Company, vol. 4: 1996.

¹⁵ http://www.soc.surrey.ac.uk/nigel_gilbert.htm

որ ամբողջ հետաքրքրությունը այդ ցուցանմուշի (էքսպոնատի) կայանում է նրանում, թե ինչպիսի պատմություն՝ լեգենդ է պարունակում տվյալ ցուցանմուշը: Օրինակ՝ որպես ցուցադրության թեմա կարող է ներկայացված լինել պատմական որևէ ժամանակաշրջան, իսկ դրան կից՝ տվյալ ժամանակահատվածին վերաբերող մի քանի լուսանկարներ, որոնք կարող են լինել և՛ հին՝ հենց այդ ժամանակահատվածում լուսանկարված, և՛ նոր, որոնք ուղղակի վերաբերում են տվյալ ժամանակահատվածի որոշ դրվագների: Սրանք հանդես են գալիս որպես գիտաօժանդակ ցուցանմուշներ, որոնք օգնում են առավել ներկայանալի և հասկանալի դարձնել ցուցադրությունը: Կան դեպքեր էլ, երբ հենց ինքը՝ լուսանկարն է հանդիսանում հիմնական ցուցանմուշ: Սրանք հիմնականում այն դեպքերն են, երբ այլ թանգարանային ցուցանմուշի առկայությունը բացակայում է, և որպես հիմնական ցուցանմուշ հենց լուսանկարն է հանդես գալիս, որը լրացնում է բացակայող ցուցանմուշի տեղը:

Երկրորդ դեպքում, ինչպես նշեցինք, լուսանկարը հանդես է գալիս որպես իր մեջ կարևոր նյութ պարունակող փաստաթուղթ, և այն հիմնականում հեռու է ցուցադրությունից: Այս տիպի լուսանկարները ամբողջապես գտնվում են տվյալ թանգարանային ֆոնդերի գիտաօժանդակ հավաքածուներում: Այս տիպի լուսանկարների կարևորությունը կայանում է նրանում, որ սրանց միջոցով կատարվում են հիմնական թանգարանային հավաքածուների ուսումնասիրությունները և օգնում են ցուցադրությունները կազմակերպելուն:

Որպես այսպիսի հավաքածու դիտարկենք Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիրի, հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության ազգային թանգարանի Փաստաթղթի ֆոնդում պահպանվող լուսանկարների հավաքածուները: Այստեղ, հայագիտական նշանակությամբ, իր ուրույն տեղն ունի Երմակովի հավաքածուն, որում ընդգրկված են արիեստի տարբեր ճյուղեր, ինչպես նաև ճարտարապետական կառույցներ և առևտրի տեսարաններ պատկերող լուսանկարներ: Երմակովի լուսանկարների հավաքածուի միջոցով առավել հեշտ է պատկերացում կազմել տարբեր շրջանների կանացի և տղամարդկային տարազների, հավատալիքների և կրոնական ծիսակատարությունների վերաբերյալ: Հավաքածուն ընդգրկում է ոչ միայն հայերին ու Հայաստանին, այլև Անդրկովկասին վերաբերող լուսանկարներ, որոնք

նաև հայագիտական կարևոր տեղեկատվություն են հաղորդում: Լուսանկարների հավաքածուից կարելի է անդրադառնալ խմբանկարներին, որոնք ևս սովոր թիվ են կազմում և իրենց պարունակած տեղեկատվությամբ ուղղակի աննախադեպ երևույթ են հանդիսանում: Հենց այդպիսի խմբանկարներում է, որ պահպանվում է հիշողությունը որևէ իրական դիպվածի կամ պատմական իրողության վերաբերյալ: Կարելի է նշել խմբանկարի բազմաթիվ տեսակներ (ընտանեկան, ընկերական, աշխատանքային և այլն), սակայն կարևոր ենք համարում ուսումնասիրել և ներկայացնել այժմ էլ արդիական նշանակություն ունեցող խմբանկար-լուսանկարի մի տեսակ: Դրանք ԹԻՖլիսի Ներսիսյան դպրոցի տարբեր տարիների շրջանավարտների և ուսուցիչների խմբանկարներն են: Գրեթե 100-105-ամյա այս փաստաթղթերը վկայությունն են 20-րդ դարասկզբի զարգացած լուսանկարչության, ինչպես նաև Ներսիսյան դպրոցի մտավորական սերունդի մասին:

Պահպանվել են Սարգարապատի հերոսամարտի մասնակիցների լուսանկարներն ու խմբանկարները, որոնք հերոսամարտի վերաբերյալ հազվագյուտ օրինակներ են:

Կարելի է բազմաթիվ լուսանկարներ նշել, որոնք եզակի մշակութային արժեքներ են: Ներկա օրերում, հայ ժողովրդի ու նրա մշակույթի պատմության շատ հարցերում այլ փաստաթղթերի սակավության կամ բացակայության պայմաններում հայագիտության կնճռոտ խնդիրների լուծման գործում անգնահատելի դեր են կատարում այս լուսանկարները, որոնց նկատմամբ հնարավոր չէ ժխտական մոտեցում ցուցաբերել, և որոնք ապացուցում են այն, ինչ պարզապես հնարավոր չէ բառերով ասել: Այս փաստաթղթերի պահպանությունը տարեցտարի դժվարանում է, անհրաժեշտություն է դառնում պայմաններ ապահովել՝ պահպանելու, ուսումնասիրելու և հետագա սերունդներին փոխանցելու համար: Ներկա ժամանակաշրջանում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացումը հնարավորություն է տալիս այդ լուսանկարները փաստաթղթից փոխանցել այլ կրիչի վրա (էլեկտրոնային), որով կապահովվի տեղեկատվության երկարակեցությունը: Քանզի այդ եզակի նմուշները հիմք են հայագիտական ուսումնասիրությունների, հայերի մշակութային ժառանգության, ինչպես նաև ազգային հիշողության պահպանման և փոխանցման համար:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Լուսանկարչությունը 19-րդ դարի մեծագույն նվաճումներից մեկն է: Այն եղել և մնում է տեղեկատվության կարևորագույն միջոցներից մեկը, որն ընդունակ է առավել ճիշտ և լիարժեքորեն լուսաբանել տարբեր ժողովուրդների կյանքը, ստույգ տեղեկություն հաղորդել տարբեր կարևոր դեպքերի և իրադարձությունների վերաբերյալ, որոնց ուսումնասիրությունները, կարելի է ասել, հանդիսանում են հետագա աշխատանքների հիմքը: Հոգվածում խոսվում է Սարդարապատի պետական ազգագրական թանգարանի ֆոնդերում պահվող լուսանկարների հավաքածուի մասին, որը հիմք է ծառայում հայագիտական ուսումնասիրությունների, հայկական մշակութային ժառանգության, ինչպես նաև ազգային հիշողության պահպանման և փոխանցման համար:

Բանալի բաներ - լուսանկար, վավերագրական հավաքածու, թանգարանային արժեք, լուսանկարչություն, տեղեկատվության աղբյուր, ազգային հիշողություն, մշակութային ժառանգություն, հայագիտություն, հայկական մշակութային ժառանգություն, պատմական ապացույցներ:

ФОТОГРАФИЯ КАК ИСТОЧНИК ИНФОРМАЦИИ

АНУШ ПОГОСЯН

Фотография - одно из величайших достижений 19-го века. Она была и продолжает оставаться арменоведческим и вообще одним из важнейших средств информации. Фотографии не только не стареют, напротив, приобретают новые ценности: это своеобразное историческое доказательство, поскольку спустя годы их невозможно повторить. В статье говорится о коллекции фотографий, которые хранятся в фондах Государственного Этнографического Музея Сардарапата и служат основой для сохранения и передачи арменоведческих исследований, армянского культурного наследия, а также национальной памяти.

Ключевые слова - фотография, документальный сборник, источник информации, национальная память, культурные ценности, арменоведческие исследования, армянское культурное наследие, исторические доказательства.

PHOTOGRAPH AS A SOURCE OF INFORMATION

ANUSH POGHOSYAN

Photography is one of the greatest achievements of the 19th century. It has been and still is one of the most important sources of information. It has the capacity to elucidate the lifestyle of different peoples in a more precise and thorough way, report accurately on different important events and cases, whose inspection would become the basis for further investigations.

This article makes reference to a collection of photos, kept in the fund of Sardarapat State Museum of Armenian Ethnography, which serves as basis for studies in Armenology, Armenian culture heritage as well as for preserving the Armenian national memory and handing it down to the generations to come.

Key words - photograph, a documentary collection, a cultural value, photography, source of information, national memory, cultural heritage. Armenology, Armenian cultural heritage, historical evidences.